

A „politikai” fogalmának értelmezései a magyar politikai eszmetörténetben

Eszmetörténeti és politikaelméleti konferencia

Absztraktok

Balázs Zoltán:

Politikai és erkölcsi értékek: Kolnai Aurél koncepciója

Kolnai Aurél morál- és politikai filozófiájának középpontjában az értékek és az értékekre adott válaszaink állnak. Ezek mindig a 'jó'-hoz köthetők, de nem mindegyik elsődlegesen morális jellegű, vagy másként fogalmazva, nem mindig a morális mozzanat a döntő. Sőt, a morális aspektus elsősorban tiltás, tiltó parancs formájában, a rossz ellenzéseként jelentkezik. Ebből adódóan a politikai cselekvés számára ugyanúgy és ugyanolyan értelemben érvényesek az erkölcsi szabályok, mint az emberi cselekvés és interakciók bármely más fajtában, nincs tehát illetékességi probléma. De nincs okunk megtagadni a politikai cselekvéstől, hogy annak megvannak a maga sajátos jó-hangsúlyai, értékvonzatai, és ezek eltérnek más cselekvési- és szemléletmódoktól. Ez egyfajta politikai étoszt, sőt, Kolnai szerint egy jobb- és egy baloldali étoszt is megalapoz. Az előadásban ezt a koncepciót igyekszem röviden kibontani és felvázolni.

Bodnár-Király Tibor:

Politika és kamerateizmus – A jó kormányzás fogalma Reviczky József A' Haza Boldogítása (1808) című művében

Az előadás célja a jó kormányzás (Gute Polizey) politika képének bemutatása. Habár a jó kormányzás magyarországi recepciójáról a politikai eszmetörténeti kutatás már több ízben megemlékezett, az átfogó vizsgálatok hiányában a kérdéskör továbbra is a honi elmélettörténeti vizsgálatok vakfoltjai közé sorolható. A történeti tanulmányokban a jó kormányzásra leggyakrabban intézménytörténeti, illetve állam- és közigazgatástörténeti összefoglalókban szokás kitérni. Mint önálló politikai idiómát vagy a politikai gondolkodás kategóriáját azonban csak a legritkább esetben elemezték magyar nyelven. A nemzetközi kutatásban a téma bevett megközelítései közé sorolható a politikaelméleti, a politika-, gazdaság- és alkotmánytörténeti tárgyalásmódon túl a német államtudományok és a gazdasági eszmék (kamerateizmus) 18. századi fejlődése, illetve a kulturtranszfer-hatásoktól nem elkülöníthető kelet-európai felvilágosodások felőli tárgyalásmód is. Alábbiak közül jelen előadás az eszmetörténet és a kulturtranszfer-kutatások módszere felől közelíti meg témáját. Ennek során egy olyan eseti példa elemzésére tesz kísérletet, amely a jó kormányzás szókincsének felhasználásával a Habsburg udvar és a magyar nemesség hagyományos ellentétét igyekezett meghaladni, ezzel pedig a 18. századi szövegtudományban szokatlan egyértelműséggel mutatott rá ennek az

idiómának a politikaformáló funkciójára. Ahogy arra a kutatás felhívta a figyelmet *A' Haza Boldogítása* című kéziratban maradt értekezés a napóleoni háborúk (negyedik és ötödik koalíciós háború) kontextusában született, amelyben szerzője, (revisnyei) Reviczky József (1750–1815) kameralista politikus, tisztviselő és egyetemi tanár a háború során megkérdőjeleződött magyar nemesi felkelés intézményének (insurrekció) reformjára tett javaslatot. Reviczky a politikatudomány/igazgatástudomány (Polizeiwissenschaft) egyetemi előadójaként karrierje során számos hasonló latin nyelvű szöveget írt, melyekben Ausztria és Magyarország közös érdekeiről értekezett. *A' Haza Boldogítása* ebben a sorban a szerző kiérleltebb tervezetei közé tartozik, amely nemcsak magyar nyelvűségével különbözött a korábbi próbálkozásoktól, hanem abban az értelemben is, hogy szerzője már a mű során reflektált saját politikaelméleti előfeltevéseire, így többek között arra az aufklérista elgondolásra, amely a közjó megvalósítását a közéleti viták minőségi javulásától és a politikatudományos tanok alkalmazásától várta. Az előadásban a szerző politikáról alkotott elgondolását három részletben mutatom be. Miután röviden ismertettem a szerző pályafutását, Ulrich Meier / Martin Papenheim / Willibald Steinmetz történeti szemantikai kutatásaira alapozva először kitérek a német kamerализmus politika-fogalmára (Polizei), majd ezt követően felvázolom ennek sonnenfelsei interpretációját, amelyen Reviczky a szöveg során több ponton is változtatott. Végül a következtetések levonása során kitérek arra, hogy a Reviczkyéhoz hasonló kameralista szövegek sokat segíthetnek az olyan késő 18. századi közjó-alapú politikai koncepciók megértésében, amelyek a politikai cselekvést egyrészt már a német államtudományos irodalom politika képe felől értelmezték, másrészt a monarchia jogi-alkotmányos státuszának megerősítésére törekedve a gazdasági-területikulturális különbségek csökkentését tűzték ki célul.

Gyulai Attila – Pócza Kálmán

(De)politizálódás: Carl Schmitt három élete Magyarországon

A politika államközpontú szemléletét Európában és Magyarországon egyaránt megkérdőjelezték az éppen formálódó társadalomtudományok (kiváltképp a szociológia). Ugyanakkor az államközpontú politika-fogalom kapcsán az áttörés és a radikális változás mégiscsak Carl Schmitt nevéhez fűződik a két világháború közötti időszakban. Az előadás Carl Schmitt „politikai” fogalmának hazai recepcióját tárja fel. Schmitt az 1920-as évek eleje óta jelen van a magyar politikai gondolkodásban, vagyis kulcsfontosságú politikai műveinek megjelenése óta olvassák. Az 1940-es évek elején járt is Budapesten, ami nyilvánvalóan kihatott írásainak magyarországi fogadtatására. Ugyanakkor a háborút és a kommunista hatalomátvételt követően Lukács György munkássága révén került a magyar szellemi élet látóterébe. Jelen tanulmányban az 1945 előtti és utáni időszakot illetően a következő kérdésekkel foglalkozunk: 1. Hogyan járult hozzá a schmittiánus politika-elbeszélés a politika autonóm megközelítéséhez a háború előtti magyar politikai gondolkodásban? 2. Milyen szerepet játszott a Schmitt-recepció az elméleti depolitizálódás és az ideológiai politizálás kettősségében a kommunista korszakban? 3. A Schmitt-recepció örökölt tradíciói és megújulása miként járultak hozzá a politizálódás és a depolitizálódás metapolitikai vitáihoz az 1990 utáni időszakban? A kutatás célja az elméleti források újbóli áttekintésével annak feltárása, hogy a politikát miként fogták fel az emberi tevékenység speciális fajtájaként, hozzájárulva ezzel a politika autonómiájának felismeréséhez.

Ugyanakkor arra is rávilágítunk, hogy Schmitt 1945 utáni fogadtatása hogyan mutatott rá a depolitizálódásra mint önellentmondásos gesztusra. A kutatás tágabb értelemben vett jelentősége abban áll, hogy a schmitti keretet nemcsak a recepciók minták értelmezésére próbálja felhasználni, hanem a politizálás és depolitizálódás közötti ingadozás, mint a 20. századi magyar politikai gondolkodás fő irányzatának leírására is.

Hőnich Henrik:

„Titkultt Politika”, „okos Politzia”: A „politika” fogalmi rendszerei a klasszikus századforduló Magyarországon

A 18–19. század fordulóján a „politika” fogalmi mezőjéhez (Szűcs Zoltán Gábor kifejezésével élve: a kor „polit-szótárához”) több, egymással adott esetben diametrálisan szemben álló jelentés is kapcsolódott. E jelentésaspektusok alapvetően két fő szemantikai tömbben rendezhetők el, amelyekről azonban nagy általánosságban elmondható, hogy az alájuk sorolható egyes fogalomhasználatok a legtöbb esetben valamilyen módon kapcsolódtak a kor politikai gondolkodásának a *prudentia* gyakorlati bölcsességet előtérbe helyező szókincséhez. Az első, általában inkább pozitív értéktöltettel bíró jelentésváltozatban az „államérdek”, az észszerű, racionális igazgatás elemei voltak meghatározóak. Ugyanakkor részben éppen a politika alapvetően gyakorlatias felfogásával függött össze, hogy a politikafogalom egy olyan morális szempontból elítélt értelmet is hordozhatott, amely nagy vonalakban a (köznap értelemben vett) „machiavellizmus”, „manipulatív mesterkedés” jelentéseknek feleltethető meg. E jelentéskörben a „politika” jellemzően mint a központi hatalommal szembeállított, az udvar fondorlataitól mentes, idealizált rendi-nemesi virtus ellenfogalma konstituálódott. Mindez a „polit-szótár” diakrón szemantikai rétegzettségének szinkrón szinten megfogható egymásra torlódásaként, a fogalomtörténetileg adott „nem egyidejűségek egyidejűségeként” is értelmezhető. Ezt mutatja például, hogy míg a polit-szótár egyik központi jelentőségű szóalakja, a „Politzia”/„Politia” a 17. századtól kezdve „megfontolt, céltudatos politikai cselekvés” értelemben volt használatos magyarországi politikai diskurzusban, a 18. század végére jelentése nagymértékben módosult. Egy, feltételezhetően fogalmi-kulturális transzferfolyamatok által katalizált belső fogalmi átalakulás eredményeképp már sokkal inkább egyfajta tudományfogalomként tűnik fel, a kamerális tudományok jelölőjeként, illetve az ennek praktikus vetületeire vonatkoztatott „szakszerű igazgatás” értelemben, emellett pedig egészen konkrétan a II. Lipót és I. Ferenc alatt kiépült (titkos)rendőrséget is jelölhette. Ugyanakkor az is megfigyelhető, hogy a rendi-nemesi politikai szótárban hagyományosan inkább negatív értéktöltettel, „manipulatív mesterkedés” jelentésben használt politikafogalom (gyakran „Politika”/„Politica” alakban) a 18. század végén olykor maga is feltűnt ez utóbbi pozitív értelemben, gyakran a népi felvilágosítás, illetve a felekezeti egyenjogúsítás melletti (jellemzően protestáns szerzőktől származó) érvelésekben.

Előadásomban a „polit-szótár” különböző szóalakjaihoz kapcsolódó egyes jelentéstartalmak egymáshoz való viszonyát igyekszem minél pontosabban meghatározni a 18–19. század fordulójának vonatkozásában. Fő célom, hogy a hagyományos rendi-nemesi politikafogalomnak a felvilágosodás „kihívására” adott, diszkurzív és fogalmi szinten megfogható válaszait detektáljam és ezzel összefüggésben a kulturális és fogalmi transzferek fő irányait felvázoljam, végül

mindennek hosszabbtávú, a reformkor politikafelfogására tett hatásait is mérleljelem.

Hörcher Ferenc:

A politikai fogalmának elméleti alapjai: Raymond Aron hozzájárulása

Amikor a politikai fogalmáról esik szó, legtöbbször Carl Schmittre vagy Hannah Arendtre gondolunk. Az OTKA pályázatunk eredeti koncepciójában fontos szerepet szántunk a Schmittiánus elképzelés ellentételezésére Michael Oakeshottnak, aki a gyakorlati tudás arisztoteliánus fogalmát vonatkoztatta a politikára, így az általa megadott paradigmában a „racionalizmus” a politika, míg a vele ellentétes „gyakorlati tudás” a politikai fogalmához áll közel.

Fontos szempontokkal járult hozzá a témához Kolnai Aurél is, róla az ELTÉ-s konferencián beszéltem/beszéltem.

Azonban egy másik kortárs is érdekes muníciót szolgáltat – ő Raymond Aron, a századközép meghatározó politikai elemzője és kommentátora. Aront leginkább realistaként lehet meghatározni. A realizmust a politikaelméletben eredetileg a nemzetközi kapcsolatok témájában kezdték emlegetni, de Aron a politika egészére vonatkozólag, és elvi igénnyel tekinthető realistának – szemben az ideológiailag igencsak elkötelezett bal- és jobboldali kortársaival. Elsősorban egy kései előadásával fogok foglalkozni, amelyet a Collège de France keretei között hirdetett meg, s amelyet Pierre Manent adott ki utóbb. Ebben is leginkább a filozófiai és a politikai szabadság fogalmainak összevetésére fogok összpontosítani. Hipotézisem szerint Aron felfogása hasznos lehet számunka a politikai fogalmának hazai eszmetörténeti kontextusban való alkalmazása szempontjából is.

Kovács Eszter:

Montesquieu, Concha Győző és a politikai szabadság

Concha Győző „Az emberi eszme mint szabadság” című esszéjében (*Budapesti Szemle*, 1894) Montesquieu – számos más referencia mellett szerepeltetve – központi helyet foglal el. Nem csupán azért, mert Concha az írás második felében elemzi gondolatait, és közel két oldalt erre szán más szerzők sommás említése után, hanem mert több ponton is egyetért francia elődjével. Montesquieu Concha számára az, aki az egyén szabadságát (akarat és szándék szabadsága) és a „köz” szabadságát (politikai szabadság) csak együtt tartja lehetségesnek, a tételes törvényt pedig az igazságosság elvéből eredezteti. A törvény tehát ideális esetben a dolgok közötti viszonyokból jövő rendező erő, de nem elnyomás. Concha olvasata szerint Montesquieu-nél a hatalom megosztása a politikai szabadság záloga, a törvény mérsékelt, nem elnyomó volta pedig az egyéni szabadság biztosítója.

Mint arra előadásomban rámutatok, Montesquieu Concha egyik legkedveltebb gondolkodója e kérdésben. Nem szorítkozik azonban teljesen egyik elődjére sem, hanem saját szabadság-meghatározást kíván adni.

Az esszé egyes pontokon vita Eötvös – Concha által méltatott ám helyenként túl individuálisnak ítélt – nézeteivel, másrészt eszmetörténeti áttekintés a szabadságértelmezésekben váltakozó egyéni vagy közösségi szempont túlsúlyáról, harmadrészt kísérlet a metafizikai értelemben vett szabadság (az ember véges

voltában is az emberiség végtelen szellemi kiterjesztésére törekszik) és a politikai szabadság (a politikai közösség hogyan teremti meg saját irányítását) összeegyeztetése. Concha mozgásban tartja a nagy elődök szabadságmeghatározásait, de továbbviszi azokat saját definíciója felé is. Ebben az írásában az emberi lény politikai értelemben vett létezését, akár egyénként, akár a közösség egyik tagjaként, komoly mértékben a szabadság függvényének tekinti. A szabadság léte és lehetősége tehát a politikai előfeltétele, de egyben célkitűzése is.

Kovács Kálmán Árpád:

A „magyarországi politikai protestantizmus” értelmezési keretei a reformkor és a dualizmus időszakában

A „magyarországi politikai protestantizmus” kifejezés John Duncan skót misszionárius egyik 1842-es jelentésében található meg. Eszerint, bár a magyarországi protestánsok hitvallási iratai majdnem olyan jók, mint a skótoké, történelmük véres és erőszakos szakaszai nekik mégis inkább a kardot, mint a Bibliát, fojtogató és lélekölő szakaszai pedig inkább a *Corpus Iurist*, mint a teológiai irodalmat adták a kezükbe. Ennek megfelelően a magyarországi protestantizmus politikai protestantizmussá vált. A magyarországi protestánsok készek meghalni a hitükért és a Bibliáért, de semmit nem tudnak arról, ki is Jézus Krisztus, és kinek is kellene számukra lennie. Nyilvánvaló, hogy az adott szakasz a „politikai” [vagy közjogi alapon védekező] protestantizmus ideáját egy „lelki” [hívó, hitvalló vagy misszionáló] protestantizmussal veti össze. Hátterében az 1791. évi XXVI. tc. azon rendelkezése áll, mely a *Tűrelmi rendelet* államrezon-megfontolását (100 vagy 50 családos határ) oda módosítja, hogy egy vármegyei bizottság van hivatva igazolást kiállítani arról, hogy a létesítendő új protestáns egyházközségek megfelelő anyagi alappal vannak ellátva. A vármegyei kiküldöttek közül a római katolikus egyházi tényezők ki vannak ugyan zárva, de a szükség, illetve a „megfelelő ellátottság” értékelésében – különösen a katolikus dominanciájú területeken – nyilvánvaló mintául a katolikus plébániabeosztás és kongruarendelkezések szolgáltak. Ez a helyzet eleve megnehezítette, ha nem teljesen el is lehetetlenítette azt a skót típusú városi parókiakörzetesítést, amelyet Thomas Chalmers Edinburgh-ból kiindulva valósított meg az 1810-es években.

A dualizmus kori politikai protestantizmus fogalmi meghatározását nehezíti, hogy e köré a szemléletmód köré külön párt nem szerveződött. Mégis megragadható egy olyan, a közéletben markánsan jelen lévő, egyházpolitikai indíttatású közpolitikai eszmerendszerként, mely ernyőszerű módon igyekezett elérni, hogy a világi ideológiák által megosztott protestáns egyháztagok egyházi és egyházas érdekből fontos kultúr- és társadalompolitikai kérdésekben egységesen lépjenek fel. E szemléletmód folyamatosan „az 1848. évi XX. törvénycikk teljes végrehajtásá”-nak követelését tűzte zászlójára.

A magyar reformátusság aktivitását a századelőtől fogva az eljelentéktelenedéstől való félelem motiválta. A protestáns teológiai liberalizmus racionalizmusa vallási sivatagot hagyott maga után. A liberalizmus ereje nem bizonyult elégségesnek egy egységes protestáns és szabadelvű nemzeti diskurzus kijelöléséhez. Míg a katolikus egyház egységes szervezete és kiterjedt földbirtokai révén hatalmas anyagi erőforrásokkal rendelkezett, a protestantizmus egyre nagyobb függésbe jutott az államsegélyektől. Az állításaiban konzervatív, sőt reakciós, de módszereiben a modernizmuson nevelkedett, öntudatosabbá váló, többségi elvhez

egyre eredményesebben alkalmazkodó katolicizmus mellé felzárkózott a radikális szekularizáció materialista irányzata, mely már nemcsak a katolicizmust, hanem általában a vallást tartotta a fejlődés által meghaladott jelenségnek.

Lajtai L. László:

A 'politika' és a 'politikai' fogalma Hunfalvy Pál *Országászat* (1846k.) című kiadatlan kézikönyvében

A hazai politikai eszmetörténet – jóllehet örvendetesen széles körű és egyre bővülő – kánonja számára meglehetősen ismeretlenül cseng Hunfalvy Pál (1810–1891) neve. Ennek oka mindenekelőtt tudománytörténeti, hiszen a fiatalkori útkeresése után az 1850-es évektől energiái oroszánrészt alapvetően a magyar (és finnugor) nyelvészet önálló diszciplinaként történő intézményesítésének szentelő Hunfalvy Pál renoméja a nyelvészettel (pontosabban az összehasonlító nyelvtörténet hazai meghonosításával) fonódott össze. Ez a persze önmagában is maradandó tudománytörténeti pozíció azonban szinte teljes mértékben elfedte (és fedi el mai napig) azt az igen komoly elméleti munkásságot, amelyet Hunfalvy életközepi pályafordulója előtt kifejezetten a politika elméletéről és gyakorlatáról való gondolkodás terén fejtett ki.

Ennek a mára (bizton állíthatjuk) lényegében teljesen feledésbe merült, holott eszmetörténeti értelemben nagyon is relevánsnak és vizsgálандónak érzett – mai szóval leginkább – politikaelméletinek nevezhető munkásságnak a legfontosabb eredménye az az *Országászat* című, három könyvből és 189 paragrafusból álló kézirat, amelyet szerzőjük az 1840-es évek második felében kezdett el rendszerezett formában papírra vetni, és amelynek (keltezetlen) kézírata a szerző hagyatékában szerencsére teljes egészében fennmaradt. A kézirat keletkezési folyamata és a kapcsolódó szerzői szándék lényegében Hunfalvynak Toldy Ferenchez írott levelezéséből jól rekonstruálható, így tudható, hogy annak végleges változata 1848 elejére készült el, kiadását tehát lényegében a forradalmi események hátráltatták, majd azok tragikus kimenetele tette véglegesen ad acta. Egyes részei mindazonáltal így is napvilágot láttak, mint például a reformkori ellenzék nézeteinek emblematisz gyűjteményeként megjelenő, Bajza József szerkesztette *Ellenőr* című 1847-es „politikai zsebkönyvben” leközölt „Országgazdászati tájékozás”, vagy Hunfalvynak a forradalom alatti (részben névtelen, ám meglehetősen gazdag) politikai publicisztikájában. A kézirat (évek munkája során bővített és átdolgozott) anyagát pedig egyes részleteiben és korábbi változataiban az 1840-es évek folyamán főiskolai tanári munkája során adta elő a késmárki evangélikus líceum joghallgatói számára.

Hunfalvynak *Országászat* című munkájának elemzése egyfelől azt mutatja be, hogy milyen kortárs és klasszikus politikai gondolkodók kulcsszövegeit és problémafelvetéseit tartotta fontosnak (a korban egyedülállóan: magyar nyelven) megismertetni a joghallgatóival (Platótól Machiavellin át Hegelig és Adam Smithig). Másrészt, az előadás második felében arra koncentrálnék, hogy bemutassam Hunfalvy politikafelfogásának széleslátókörűségét, összetettségét és nagyfokú eredetiségét.

Thomas Lorman:

A Surprising Success Story. Hungarian Politics from 1848-2023

There are many ways of measuring the success of a body politic but one possible measure is a country's capacity to forge consensus within a society afflicted by deep political divisions. Contrary to the frequent pessimistic portrayals of Hungarian politics that emphasise these divisions, this talk will focus on the much longer periods of consensus that occurred from 1867-1914, 1920-1944, 1956-1989 and 2010-2023. It is no surprise that each of these periods came after a revolutionary moment, (1848, 1918, 1956 and 1989), that was partially unsuccessful but also ensured that a new consensus should be, and could be, created.

Martis Zsombor:

A konvertálás mint politikum a 17. századi Magyarországon

A három részre szakadt Magyarországon a 16–17. században a felekezeti volt a legmeghatározóbb identitásképző erő, ami a kor emberének egyszerre jelentett közéleti-, vallási- és politikai kérdést. A reformációt kísérő hitviták olyan kontextust teremtettek, amelyben a prédikátorok folyamatosan bizonyítani igyekeztek saját vallásuk teológiai megalapozottságát, ezáltal pedig megnyerni és megtartani a legnagyobb világi főurak (patrónusok) támogatását. Ez sokszor nem volt egyszerű feladat, hiszen mind a katolikusok mind pedig a protestánsok – különösen a felekezeti heterogén területeken – folyamatosan jelentették meg vallási irataikat, amelyek gyakran vezettek térítéshez. A hitváltoztatási esetek jelentős felekezeti és politikai eseménynek számítottak. A század legismertebb konvertálási eseteiről a vallási, polemikus irodalom is megemlékezik. Ilyen volt Veresmarti Mihály (1611) megtérése története, amely nagy nyilvánosság előtt zajlott, s szóbeli és írásbeli polémia is kísérte.

Pázmány Péter külön prédikációban tárgyal egy másik konvertálási esetet, Thordai János (1610) jezsuita szerzetes többszöri felekezetváltoztatását, amely során a barát először a ferencesekhez lépett át, majd a reformátusokhoz, végül az evangélikusokhoz csatlakozott.

Jelentős politikai cselekedetnek számított Nádasdy (III.) Ferenc országbíró 1643-as katolizálása, ennek konkrét eredménye a „térítő földesúri rekatolizáció” során a Nádasdy érdekltségébe tartozó területeken a katolikus térítés előretörése volt. Az ő közbenjárásának volt köszönhető, hogy 1660–61 folyamán az erdélyi fejedelmi család sarja, I. Rákóczi Ferenc is katolizált, édesanyjával a rekatolizáló Báthory Zsófiával együtt. Konvertálásuk egyértelmű politikai cselekedetnek számított. Előadásomban azt mutatom be, hogy ez utóbbi eseményre Czeglédi István kassai prédikátor teológiai, polemikus munkáiban miként reflektál. A lelkész műveiben a korszak teológiai szöveg- és műfaji hagyományába ágyazódva jelenik meg az a politikai jelentésréteg, mellyel az aktuális eseményekről beszél, azokat értelmezi. Hogyan hozza létre azt az ún. biblikus beszédmódot, amely szövegeinek gazdag biblikus, teológiai jelentését árnyalja, s melyben a korabeli eszkatológikus történelemszemlélet jelenik meg.

Nagy Ágoston:

A rendi politika határai

Az 1741:8. tc. értelmezése az 1825–27-es diéta jobbágytelken ülő nemesekről szóló vitájában

Az 1825–27-es diétán a jobbágytelken ülő nemesség ügye az 1826. május 29-i királyi válasz tárgyalása során vetődött fel, amely a portaszám kiigazításához szükséges országos összeírás végrehajtási instrukciójának részleteit kívánta rendezni. A rendkívül heves, több mint két hónapig tartó, az országgyűlési naplóban sok száz oldalra rúgó vitában a jobbágytelkes nemesek összeírásának és adóztatásának kérdése kapcsán a rendi alkotmányosság legalapvetőbb elemei váltak vitatottá (tulajdon- és birtokjog különbsége, insurrekció kötelessége, sarkalatos törvények értelme, a „rendes” hadsereg fenntartására fizetett *contributio* és annak alapja stb.). Maga a diskurzus azonban a tárgyi vitán túl tartalmaz két, nem kevésbé jelentős politikai téttel rendelkező metaszintű vitát is. Az egyik szintet maga az eljárásrendről, a diétális traktátus menetéről és értelmezéséről folytatott diskurzus jelenti, ezen belül is kiemelt súllyal az országgyűlés „napirendjét” meghatározó válaszfelirati vitát. Számunkra itt érdekesebb azonban a másik szint, amely a „régí törvényekre és szokásokra hivatkozás” vagy érettebb formájában az „ősi alkotmányosság” domináns politikai nyelvének sajátos logikájából fakadt. Arról van szó, amikor az egyes politikai szereplők a történeti joganyag alapján arra törekszenek, hogy a saját érdekeiknek megfelelően átszabják a „traktátus” dialektikai kereteit, ti., hogy az diétai alkufolyamat során mi az, ami egyáltalán vitatható és mi az, ami nem. Ennek hivatkozási alapját a sarkalatos törvények, mindenekelőtt az 1741:8. tc. jelentette, amelynek értelmében „Magyarország és a hozzá kapcsolt részek karainak és rendeinek sarkalatos jogai, szabadságai, mentességei és kiváltságai, jelesül azok, a melyek a Hármastörvénykönyv I. R. 9. czimében és az 1723:6. cikkelyben kifejezvék, melyek őket mindenféle adózás alól fölmentik, sőt a kiváltságaiknál fogva ősi szokás alapján abban is megerősítik, hogy a telekkel semmiképen ne járjon együtt a közteher [...], a hitlevélbe beiktatott s a törvények használatáról és értelméről szóló záradék magyarázata alá egyáltalában ne legyenek vonhatók”. Az utóbbi ún. „diplomataikai záradék” értelmezése kulcsfontosságúnak bizonyult arra nézve, hogy a rendek mit értettek a *ne onus fundo inhaereat* kitételen, amely tulajdonképpen egy évszázadon keresztül a nemesi adómentesség hivatkozási alapját képezte. A törvénytöveg a nemesség privilégiumait azáltal biztosította be, hogy záradékával a jövőre nézve ellehetetlenített bármiféle vitát. 1826-ban azonban a rendek kénytelenek voltak különféle hermeneutikai eljárásokhoz nyúlni, hogy álláspontjuk alátámasztására a lakonikus törvénytövegből a záradék dacára érveket hámozzanak ki. Az egyik tábor úgy érvelt, hogy a *ne onus...* a jobbágytelekre telepedett nemesekre is vonatkozik, így nem kell adót fizetniük, míg a másik szerint ez csak a birtokosokat illette nemesi birtokaik tulajdonjoga révén. Előadásomban azt kívánom bemutatni, hogy a vita metaszintjén a követek a törvény tövege jelentette adottságok között milyen érvelési módokkal, stratégiákkal igyekeztek az interpretáció terét és tulajdonképpen a későrendi politikai határait kijelölni, melynek során magára az értelmezésre vonatkozó kulcsfogalmak, a „szó szerinti értelmezés” és a „magyarázat” politizálódtak át és váltak vitatottá.

Nyirkos Tamás: Politikai vallások Magyarországon

A „politikai vallás” fogalma – egyes modern ideológiák vallásszerű vonásainak leírásaként – mára széles körben elterjedt a nemzetközi szakirodalomban. Magyarországon ugyanakkor csak elszórtan találkozunk hasonló megközelítéssel, holott a 18. század végétől a mai napig számos jelenség lenne vizsgálható ezen a módon, különösen a nemzet és a haza kultusza, annak minden mitikus, szimbolikus és rituális elemével együtt. Ennek a kultusznak a „politikai” jellege elsősorban abban érhető tetten, hogy a korábbi évszázadokat jellemző felekezeti megosztottságon felülemelkedve egy újfajta politikai közösség megalapozásához járult hozzá a maga módján. Az előadás fő kérdése az, hogy ez esetben hagyományos vallási elemek politikai célú felhasználásáról és szintéziséről volt-e szó, vagy olyasmiről, ami a maga korában teljességgel újszerű volt, és csupán felszínes vagy metaforikus értelemben nevezhető vallásinak. A kérdés megválaszolásához elsősorban azt szükséges tisztázni, hogy mit is jelent a politikai vallások szóhasználatában szereplő „politikai” jelző, és milyen viszonyban áll ez a „vallás” nem kevésbé vitatott fogalmával: érthetjük-e a „politikait” a „szekularizált” szinonimájaként, vagy éppen ellenkezőleg, a szentség „átvándorlásáról” kell-e beszélnünk a vallásiból a politikaiba.

Pap Milán: Az anti-politika politikája

A magyar és a közép-kelet-európai rendszerváltások domináns ideológiájaként a liberalizmust tartja számon a szakirodalom. Ahogy Lengyelországban és Csehszlovákiában is, Magyarországon ezt a liberális eszmerendszert nagyban meghatározták a kommunista diktatúrák hetvenes-nyolcvanas években szerveződő rendszerellenzékének elméletei. Magyarországon a 'demokratikus ellenzék' részéről két fontos elméleti mű jelent meg a nyolcvanas évek közepén. Mindkét írás ugyanabban az évben, 1986-ban jelent meg az AB Független Kiadónál. Kis János *Vannak-e emberi jogaink?* című filozófiai írása, a liberális politikai gyakorlat eszmei alapját kívánta tisztázni. Konrád György *Antipolitikája*, 1982 tavaszán íródott politikafilozófiai esszégyűjtemény, amely először angol és német nyelven látott napvilágot. A rendszerellenzéki vagy disszidens irodalom politika- és eszmetörténeti értékelése a kétezres évektől kezdődött a lengyel, cseh és magyar teoretikus írásainak eszmei és politikai kontextusba állításával és hatástörténeti elemzéseivel. Az írások többsége a civil társadalom eszméje (Falk, 2003; Renwick, 2006; Cizewska-Martyńska, 2015) vagy a liberalizmus ideológiája (Szacki, 1995; Laczó, 2013) felől értelmezi a fent említett műveket is, de előfordult a republikánus demokrácia (Blokker, 2011) vagy a poszt-szocialista esztétika (Esanu, 2021) nézőpontjából való újraértékelés is. Nem függetlenül a felsorolt szempontoktól előadásomban arra teszek kísérletet, hogy az említett művek politikaképét, a bennük explicite megfogalmazó politikumot vizsgáljam. Elsősorban nem a schmitti liberális 'semlegesítődé' folyamatát vázolom, hanem a politika mint terület és határkijelölés eljárásait. A politikai ugyanis ezeken a határterületeken (gazdaságpolitikától a szimbolikus ügyekig) újratermelődnek, és ez a dilemma komoly következményekkel járt a rendszerváltás utáni liberális politika gyakorlatát tekintve.

Irodalom:

Blokker, Paul, 2011: Dissidence, Republicanism, and Democratic Change. *East European Politics and Societies*, 25,2, 219-243.

Ciżewska-Martyńska, Elżbieta 2015: The Meaning of the 1980s' Anti-Politics' Legacy within the Contemporary East-Central European Civil Societies. *Intersections*, 3, 1, 37-58.

Esanu, Octavian 2021: *The postsocialist contemporary The institutionalization of artistic practice in Eastern Europe after 1989*. Manchester University Press, Manchester.

Falk, Barbara J. 2003: *The Dilemmas of Dissidence in East-Central Europe: Citizen Intellectuals and Philosopher Kings*. CEU Press, Budapest.

Laczó, Ferenc 2013: From "Liberal Minimum" to the "Complete Catalog of Human Rights" On Central Concepts of Hungarian Postdissident Liberals. *Contributions to the History of Concepts*, 8, 2, 106-118.

Renwick, Alan 2006: Anti-Political or Just Anti-Communist? Varieties of Dissidence in East-Central Europe and Their Implications for the Development of Political Society. *East European Politics and Societies*, 20, 2, 286-318.

Szacki, Jerzy 1995: *Liberalism After Communism: The Implications of the 1993 Elections to the Federal Assembly*. CEU Press, Budapest.

Petneházi Gábor:

Kelet vagy nyugat? Háború vagy béke? A magyar politikai diskurzus populáris regisztere egy Bethlen-kori röpirat és Szepsi Laczkó Máté Krónikájának tükrében

Előadásomban egy nemrég felfedezett, 1625 körül keletkezett latin nyelvű röpirat és néhány egyéb kapcsolódó szöveg elemzésén keresztül a 17. századra egységes rendszerre összeállni látszó kelet-magyarországi, protestáns függetlenségi hagyományt igyekszem bemutatni, amelyről már a század végétől kezdve, tudatosan igyekeztek megfelelkezni és még ma is alig ismert a kutatás előtt, jóllehet alapvető fontosságú szövegekről van szó. Ezeknek és a hasonló kéziratoknak a felkutatása, kiadása és elemzése révén ugyanis sokkal jobban megérthetjük a korszak eseménytörténetét is befolyásoló politikai közgondolkodást, illetve azokat a mélyben sokszor máig élő törésvonalakat, amelyek mentén a „magyarországi” és „erdélyi” politika elvált egymástól. Amennyiben tehát az itt bemutatott és egyértelműen Szepsi Laczkó Mátéhoz (1576-1633) köthető szövegtörzset egy ténylegesen létező politikai-történelmi diskurzus maradványának tekintjük, a kora újkori magyar nacionalizmus erősségéről és a traumatizált közösségi emlékezett működési mechanizmusairól egyaránt képet alkothatunk. Ezen túlmutató kérdés ugyanakkor, hogy a polemizáló diskurzust, amelynek egyik legfontosabb jellemzője eredeti vagy manipulált dokumentumok publikálása révén az ellentábor leleplezése és diszkreditálása volt, a kortársak egyáltalán politikáinak tekintették-e, illetve „közönségesen” milyen jelentésben használták a politikai kifejezést?

Pető Zoltán:

A politikus és a politikai fogalma Ottlik Lászlónál

Ottlik László (1895-1945) a két világháború közötti magyar politikai gondolkodás egyik meghatározó személyisége volt, neve azonban, a mai magyar kultúrában alig van jelen, munkássága még feldolgozásra és talán mélyebb megértésre is vár. A politikai gondolkodás magyar tradíciójának szempontjából talán Ottlik legnagyobb érdeme, hogy megpróbált nyitni a XIX. század végére kialakult jogászi szemléletű „államtan” (Kautz Gyula, Kuncz Ignác, Concha Győző) felől, egy tágabb politikaelméleti horizont irányába. Ottlikot voltaképpen a nyugati világban már (az antik és középkori előzmények után), legalább a reneszánsz politikai gondolkodás hagyományaival (Machiavelli, Morus, Bacon) kialakult, majd Burke, Tocqueville, Mill által is művelt politikafilozófiai gondolkodás egyik első magas színvonalú hazai művelőjének is tekinthetjük.

A politikatudósok számos műve jelent meg kor politikai rendszereinek leírásával kapcsolatosan, mint a *Diktatúra és demokrácia* (1929), *Parlamentarizmus és diktatúra* (1932), *A politikai rendszerek története. Középkor és újkor a világháborúig* (1940) *A politikai rendszerek* (In. *A mai világ képe II. Politikai élet.* 1939.) és a *Bevezetés a politikába* (1943).

A politikum illetve „a politikai fogalma” változatos módon jelenik meg Ottlik műveiben, és Ottlik, aki Berlinben Carl Schmitt-et is hallgatta, az első között van, aki a „*Der Begriff des Politischen*”-t a magyar politikatudományba bevezette.

A politikai fogalmának egyik legkorábbi, de az egész életmű viszonylatában rendkívül jelentős meghatározását Ottlik a marxizmus bírálata során fejtette ki, a marxizmussal állította szembe a „politika valódi értelmét.” Ezt „a mérséklet, a megalkuvás, a kiegyezés művészetének” nevezte. A rá jelentős hatást gyakorló Le Bon alapján elemezte a marxista „demagóg” és a tömeg viszonyát, megkülönböztetve tőle igazi államférfit, vagyis „a politikust” aki nem a tömegszenvédélyekre, hanem a mérsékletre, műveltségre és sajátos politikai tehetségekre alapoz. Ottlik szavaival:

„Államférfi ezért csak az, aki nem az egyesek, hanem a közösség érdekeit tartja szem előtt és ezért nem a szenvédélyek felcsigázására, hanem fékmentartására törekszik; aki a nagy tömegeknek nem hízelgő szolgája, hanem megértő gyámola, de egyben parancsoló ura is tud lenni.”

Ottlik Lászlónak a politika mibenlétével és a politikai rendszerek értékelése kapcsán megfogalmazott gondolatai, a mai olvasó számára is számos izgalmas kérdést vetnek fel, habár életművének egy része ma inkább kultúr és eszmetörténeti vonatkozásban érdekes, kétségkívül számos olyan pont is felvetődik a politikai rendszerek tipológiája kapcsán kifejtett írásaiban is, amelyek túlmutatnak korának sajátos viszonyain. Előadásomban az ottliki politika illetve politikus (államférfi) – értelmezést vizsgálnám a kortárs és a mai politikatudomány kontextusába egyaránt belehelyezve.

Smrcz Ádám:

A politikum határainak elmosódása Kautz Gyula gondolkodásában

Politika vagy Országászat (1862) című grandiózus írásában Kautz Gyula értelemszerűen magát az országászatot (*politikum*) is definiálni kényszerült. A

viszonylag terjedelmes pozitív meghatározásainál (az országásztan a politikumot „kormányzók és kormányzottak egymáshoz szemponyjából nyomozza”; „a népeknek [...] gyakorlati életmozgalmát s alakulási törvényeit okaikban és eredményeikben szem elé állítsa” (Kautz 1862, 52-53) stb.) azonban sokkal beszédesebbek a lakonikus tömörségű negatív definíciói, vagyis az arra adott válaszai, hogy mi *nem* tartozik a politikum terrénumába. Mint mondja, „az álladalomnak e sokoldalú és magas feladatai” nem terjedhetnek ki például „általános szellemi és anyagi jólétre”, az emberek „boldogságának, elégyültségének” biztosítására. Ebben a gondolatban egyrészt könnyen felfedezhetők Kautz-nak a kor szocialisztikus eszméivel szemben tanúsított fenntartásai (melyeknek a Budapesti Szemle hasábjain épp ekkortájt kezdett rendszeresen hangot adni (vö. Schlett 1982, 23-24)), a hozzá fűzött indoklásából ugyanakkor arra következtethetünk, hogy ennél többről is szó volt. Mint mondja, bizonyos társadalmi intézmények „természetök és jellemöknél fogva, tagadhatatlanul bizonyos önállósággal bírnak, saját szerű szervezetet igénylenek” (Kautz 1862, 12 – kiemelés tőlem: S.Á.). Ezekre hat példát hoz fel (a vallást és egyházat, a tudományt és a művészeteket, valamint gazdaságot és az ipart (Kautz 1862, 12)), melyek közül az első négyet részletesen is elmezi a könyv későbbi fejezeteiben, a második kettőt pedig hat évvel később publikált gazdaságtörténeti magnum opusában mutatja be.

Egyes társadalmi intézmények tehát olyan természettel és karakterrel bírnak Kautz szerint, mely által kívül esnek a politikum határain, ám ahogy azt a „bizonyos önállóság” szófordulat is sejteti, ez az állítás csak bizonyos megszorításokkal igaz. Mint például azt *A nemzetgazdasági eszmék fejlődési története (1868)* című, előbb említett gazdaságtörténeti értekezésében is olvashatjuk, „[a] politikai vagy nemzetgazdasági eszmék bizonyos öszeségének keletkezése és uralomrajutása” mindig kapcsolatban áll a „fennálló közállapotokkal” (Kautz 1868, 1), vagyis a politikai gazdaságtan felől nézve a gazdaság és az ipar terrénumainak a politikumtól való autonómiája – szemben a korábbi műben foglaltakkal – egyenesen megkérdőjelezhetőnek tűnik.

Mivel ez az (ön)ellentmondás nem elhanyagolható jelentőségű Kautz egész gondolkodása tekintetében sem, tervezett előadásomban ennek részleteit kívánom vázolni anélkül, feloldani próbálnám a benne rejlő feszültséget. Állításom szerint ugyanis a politikai gazdaságtan, mind diszciplína nyújtotta perspektíva tehető felelőssé a két mű szemléletmódja közötti hangsúlyeltolódásért, végső soron pedig a politikum határainak elmosódásáért Kautz gondolkodásában.

Tóth Kálmán:

A közjó mint a politikum központi eleme a kortárs nyugati politikai filozófia és a reformkori magyar liberalizmus diskurzusaiban: Hans Sluga és Gorove István

A politikai filozófia arisztotelianus hagyományában kitüntetett jelentőséggel bír a teljes politikai közösség javát leginkább szolgáló döntések meghozatalának problematikája, mely szoros kapcsolatban áll az ideális kormányzati formával kapcsolatos (meta)politikai reflexiókkal. Aligha képezheti vita tárgyát, hogy ezek a *politikai* fontos elemét képezik, és a nyugati politikai gondolkodás hagyományának egyik fő vonulata a *politikai* mint fenomén központi elemét is a közjó elérésére irányuló, részérdekek kompromisszumos egyeztetésén alapuló döntéshozatali folyamatban látja.

A politikum és az azzal szorosan összefüggő közjó mint a politikai közösség elsődleges célja az ókori görög polisztól kezdve birodalmi, majd nemzetállami keretek között is megőrizte relevanciáját. A közjó fogalmának számos különböző megközelítése ismert a politikai gondolkodás történetében. Előadásomban esettanulmány jelleggel egy kortárs politikai filozófus, Hans Sluga közjót középpontba állító elméleti koncepciójának alkalmazhatóságát vizsgálom meg egy reformkori klasszikus liberális magyar politikai gondolkodó, Gorove István művei alapján rekonstruálható politikum-felfogás értelmezésében.

Sluga elméleti koncepciója a politika normatív megközelítésével szemben a politikai realitások diagnosztikus vizsgálatán keresztül von le gyakorlati következtetéseket a *politikai* természetével kapcsolatban. *Politics and the Search for the Common Good* című 2014-ben megjelent könyvében az általa a diagnosztikus megközelítésmód kiemelkedő képviselőinek tekintett Carl Schmitt, Hannah Arendt és Michel Foucault nézeteit veszi kritikai vizsgálat alá, rámutatva a vizsgált koncepciók eredményeire és hiányosságaira, valamint alkalmazhatóságuk hatáira. Sluga szerint a politikum lényegét a közjó folyamatos keresése jelenti, mely soha nem érhet véget.

Gorove István *Nyugot. Utazás külföldön* címmel 1844-ben közzétett útibeszámolójában fontos szerepet kapnak az általa megtapasztalt nyugat-európai társadalmi viszonyokkal kapcsolatos elméleti igényű reflexiók, melyek az általa klasszikus liberálisként szükségszerűnek tételezett modernizáció magyarországi megvalósításának nézőpontjából tekintik át az ottani viszonyokat. Gorove művében nem tárgyalja explicit módon a *politikai* fogalmát, azonban a szövegből kibontakozó politikumfelfogás alapján egyértelműen a nemzetállami keretek között értelmezett közjó fogalma tekinthető a Slugához hasonlóan diagnosztikus megközelítésmódot alkalmazó Gorove legfontosabb vonatkoztatási pontjának. A közjó érdekében szeretné elkerülni, hogy az ipari kapitalizmushoz vezető elkerülhetetlen modernizációs folyamat árnyoldalai, az Angliában személyesen is megtapasztalt „népnyomor” Magyarországot is elérje, és ennek érdekében számba veszi a jelenség értelmezésével és lehetséges kezelési módjaival kapcsolatos elméleti javaslatokat.

A Sluga által kijelölt elméleti keretek releváns szempontokkal járulhatnak hozzá a *politikai* Gorove műve alapján rekonstruálható megközelítésének értelmezéséhez, és ráirányíthatják a figyelmet a hazai tudományosság képviselői számára is alig ismert reformkori politikai gondolkodó munkásságára.